

TARJIMADA REALIYA HODISASI XUSUSIDA

Ruzimurodova Fariza Dustmurod qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
3-kurs tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15125330>

Annotatsiya: Muvaffaqiyatli tillararo muloqotning zaruriy sharti nafaqat qabul qiluvchining xabarni lingvistik ma'noda tushunishi (aniq til birliklarini idrok etish va tushunish), balki qabul qiluvchida (o'quvchida) jo'natuvchi (muallif) kutgan reaksiyaning paydo bo'lishidir.

Kerakli kommunikativ samaradorlik faqat jo'natuvchi va qabul qiluvchida atrofda dunyo va xabar mavzusi haqida umumiy bilimlar, ya'ni muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan ekstralingvistik bilimlar mavjud bo'lgandagina mumkin. Ekstralingvistik omillar ko'p jihatdan asl asarning etnomadaniy o'ziga xosligini belgilaydi, uni yengib o'tish esa tarjimonlik faoliyatining pragmatik jihatdan asosiy darajalaridan biri hisoblanadi. Tarjimon muallifning "dunyosi"ni kitobxonning "dunyosi"ga maksimal darajada yaqinlashtirishi kerak bo'lgan vositachiga aylanadi.

Kalit so'zlar: tarjima pragmatikasi, til vositachiligi, maqsadli auditoriya, ekstralingvistik omillar, belgi yuboruvchi.

Agar bir tilli muloqotda belgilar va foydalanuvchilar o'rtasidagi munosabat *"belgi yuboruvchi - belgi - belgi qabul qiluvchi"* sxemasi bo'yicha amalga oshirilsa, tillararo muloqotda bu sxema quyidagicha o'zgaradi: "belgi yuboruvchi - belgi - tarjimon - belgi - belgi qabul qiluvchi", bunda belgi deganda asl matn ham, tarjima matni ham tushuniladi.

Tarjima pragmatikasi tushunchasi XX asrning 30-yillarida *Charlz Morris* tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, u semiotikaning so'zlovchilarning belgilar bilan munosabatini o'rganuvchi bo'limi sifatida ta'riflagan. Hozirgi kunda pragmatika "semiotika va tilshunoslikning til belgilarining nutqdagi faoliyatini o'rganuvchi soha" [Linguistic Encyclopedic Dictionary (LES)] sifatida tushuniladi. Lingvistik pragmatika doirasida ko'rib chiqiladigan masalalar doirasi juda keng bo'lib, so'zlovchi subyekt va tinglovchi o'rtasidagi muloqotda o'zaro ta'sir, muloqot vaziyati va boshqalar bilan bog'liq bir qator muammolarni o'z ichiga oladi.

Pragmatik nuqtai nazardan eng muhim munosabatlar, birinchidan, tarjimon va asl muallif o'rtasidagi munosabatlar, ikkinchidan, tarjimon va tarjima oluvchi o'rtasidagi munosabatlar, uchinchidan, asl muallif va tarjima oluvchi o'rtasidagi munosabatlardir. Chunki, *"tarjimonning faoliyati har doim asl muallifning matnda ifodalangan niyatlarini aniqlashga va asl muallif kutgan ta'sirni o'quvchiga (tinglovchiga) yetkazishga qaratilgan"*.

Shunga ko'ra, tarjima pragmatikasi deganda aynan tarjimonning tarjima oluvchiga kerakli ta'sirini ta'minlaydigan harakatlarini tushunish kerak. Shu munosabat bilan, tarjima pragmatikasi nuqtai nazaridan, tarjimaning eng dolzarb ta'rifi "til vositachiligining bir turi bo'lib, unda boshqa tilda originalning o'rnini to'laqonli bosadigan, kommunikativ jihatdan unga teng bo'lgan matn yaratiladi" [Komissarov] deb hisoblanadi.

Shunday qilib, tarjima pragmatikasi deganda "originalning pragmatik salohiyatini (PSP) qayta tiklash zarurligining tarjima jarayoniga ta'siri va tarjima oluvchiga kerakli ta'sirni ta'minlashga intilish" tushuniladi.

Pragmatik salohiyatni qayta tiklash uchun tarjimon tarjima jarayoniga ta'sir qiluvchi

ko'plab lingvistik va ekstralingvistik omillarni hisobga olishi kerak. Zamonaviy tarjima pragmatikasida ushbu omillarning tarjimada o'zaro ta'sirini muloqotning o'ziga xos tillararo shakli sifatida o'rganishga katta e'tibor qaratiladi. Pragmatik salohiyatni yaratishga ham, tarjima harakatlari strategiyasiga ham ta'sir qiluvchi lingvistik va ekstralingvistik omillarni aniqlash uchun, avvalo, tarjima muloqotining tuzilishini pragmatik nuqtai nazardan ko'rib chiqish zarur.

Tarjima muloqotining birinchi bosqichi bo'lajak matn yaratuvchisida kommunikativ intentsiyaning paydo bo'lishi deb hisoblash mumkin. O'zbek tilidan ingliz va fransuz tillariga tarjima qilish jarayonida bir qator realiyalarni hisobga olish zarur. Bularga quyidagilar kiradi:

- *Madaniy farqlar:* O'zbek va fransuz, ingliz madaniyatlarida farqlar mavjud bo'lib, ularni tarjima jarayonida hisobga olish kerak. Masalan, o'zbek tilida hurmatni ifodalash uchun ishlatiladigan so'zlar va iboralar ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmasligi mumkin.

- *Til tuzilishidagi farqlar:* O'zbek va ingliz, fransuz tillari tuzilishida ham farqlar mavjud. O'zbek tili agglutinatив til bo'lsa, ingliz tili analitik, fransuz tili esa flektiv til hisoblanadi. Bu farq so'zlarning birikish uslubiga va gap tuzilishiga ta'sir qiladi.

- *Terminologik muammolar:* Ba'zi o'zbekcha terminlarning ingliz va fransuz tillarida aniq ekvivalenti bo'lmasligi mumkin.

Ushbu realiyalarni hisobga olgan holda, tarjimon quyidagi strategiyalardan foydalanishi mumkin:

- *Adaptatsiya:* Matnni ingliz va fransuz tili o'quvchilari uchun moslashtirish.
- *Kalkalash:* O'zbekcha so'zlarni ingliz va fransuz tilidagi so'zlar bilan so'zma-so'z tarjima qilish.
- *Izohlash:* Matnni tushuntirish uchun izohlar qo'shish.

Bundan tashqari, tarjimon o'zbek tilidagi matnning maqsadli auditoriyasini va ingliz hamda fransuz tillaridagi auditoriyani hisobga olishi kerak. Madaniy farqlar va til xususiyatlarini hisobga olgan holda, tarjimon matnni xorijlik o'quvchilar uchun moslashtirishi zarur. O'zbek tilidan ingliz hamda fransuz tiliga tarjima qilish jarayoni murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, tarjimondan nafaqat til bilimini, balki madaniy sezgirlikni va tarjima strategiyalarini bilishni talab qiladi. Tarjima pragmatikasi yondashuvi tarjimonning rolini yanada muhimroq qiladi, chunki u nafaqat matnni to'g'ri tarjima qilish, balki uning kommunikativ maqsadini va o'quvchiga ta'sirini ham saqlab qolishi kerak.

O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda tarjimon quyidagi turdagi realiyalar va fon ma'lumotlari bilan to'qnash kelishi mumkin:

- Milliy urf-odatlar va an'analar: Navro'z bayrami, hashar, oilaviy to'ylar va boshqalar.
 - Milliy taomlar: Osh, somsa, manti, norin va boshqalar.
 - Milliy kiyimlar: Do'ppi, chopon, atlas va adras matolari va boshqalar.
 - Milliy qahramonlar va tarixiy shaxslar: Amir Temur, Alisher Navoiy, Ulug'bek va boshqalar.
 - Sovet davri merosi: Kolxozlar, sovet arxitekturasini, kommunistik atamalar va boshqalar.
 - Zamonaviy o'zgarishlar: Mustaqillik davri, yangi ijtimoiy-siyosiy voqeliklar va boshqalar.
- Ushbu realiyalarni ingliz tiliga tarjima qilishda tarjimon quyidagi strategiyalardan foydalanishi mumkin:

- ✓ Transliteratsiya: O'zbekcha so'zni ingliz alifbosida yozish (masalan, "do'ppi" – "doppi").
- ✓ Izohlash: So'zning ma'nosini tushuntirish (masalan, "osh" – "pilaf, a traditional Central

Asian rice dish”).

- ✓ Analogiya: O‘xshash tushunchani ingliz tilida topish (masalan, “hashar” – “community work”).
- ✓ Adaptatsiya: Madaniy moslashuv (masalan, “choyxona” – “tea house” yoki “café”).
- ✓ Olib tashlash: Agar realiya matn uchun muhim bo‘lmasa, uni olib tashlash.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek tilidan xorijiy tillarga tarjima qilishda realiyalar va fon ma’lumotlarini to‘g‘ri yetkazish tarjimonning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tarjimon madaniy sezgirlikka ega bo‘lishi, turli tarjima strategiyalarini qo‘llay olishi va matnning maqsadli auditoriyasini hisobga olishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе (Москва: Международные отношения, 1980)
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение (Москва: ЭТС, 2002)
3. Гак В.Г. Реалии как особый разряд лексики // Вопросы языкознания, 1977, №2, с. 32-45
4. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation (London: Routledge, 1992)